

کتابخانه امام علی

در تاریخ تأسیس این کتابخانه، اشخاص بسیاری را مؤسس آن ذکر کرده‌اند؛ از این رو نمی‌توان دقیقاً نخستین مؤسس آن را نام برد. کسانی همچون عضدالدوله دیلمی (از سلاطین آل بویه) و سید صدرالدین بن شرف‌الدین از گذشته دور یاد می‌شوند؛ ولی کتابخانه فعلی، پس از سقوط صدام و به اهتمام و نظارت مرجعیت عظام نجف تأسیس شده است که البته بیشتر کتاب‌های آن جدید است.

ج. ابویاسر

مقدمه

کتابخانه‌ها، یکی از سمبل‌های حرکت علمی و فرهنگی هر جامعه و هر دوره‌ای هستند. وجود کتابخانه‌های غنی و پرمایه و دارای نسخه‌های نفیس، نشان دهنده سطح فرهنگ و تمدن هر منطقه است.

کتابخانه حرم امیرمؤمنان علیه السلام از قدیمی‌ترین و غنی‌ترین کتابخانه‌هایی است که از دیرباز، منبع مراجعه علمای بسیاری بوده است. بسیاری از بزرگان کتب خویش را به آنجا اهدا می‌کردند. وجود گنجینه‌ای نفیس از نسخ خطی، همواره گویای موقعیت ویژه این کتابخانه بوده؛ هر چند در طول زمان، فراز و نشیب‌های بسیاری را از سر گذرانده تا به وضع فعلی رسیده است. آنچه می‌خوانید، شرح گوشه‌هایی از پیشینه و محتوا و آثار و تاریخچه این کتابخانه است.*

* در تنظیم این مقاله، عمدتاً از کتاب «مکتبه الروضة الحیدریه، جمود و جهاد»، از انتشارات آستان حضرت امیر علیه السلام و با کوشش سیدهاشم میلانی استفاده شده است.

تاریخچه کتابخانه

نجف اشرف از دیرباز، مهد دانش و معرفت و محور حرکت‌های علمی و فرهنگی و اجتماعی سیاسی بوده و وجود کتابخانه‌ها و مدارس مختلف و حوزه‌های علمیه و علمای بزرگ، گواه این حقیقت است.

کتابخانه حرم امیرمؤمنان، از قدیمی‌ترین کتابخانه‌هایی است که پذیرای نفایس بسیار و نسخه‌های خطی و کمیاب بسیاری بوده و بسیاری از علما از اقصی نقاط جهان برای زیارت و بهره‌گیری علمی از این مجموعه، به حرم علوی مشرف شده‌اند. آنچه سبب شهرت این کتابخانه گشته، وجود مرقد مطهر حضرت امیر علیه السلام، اهتمام سلاطین و امیران و وزیران به آبادانی آن، اهتمام عالمان و نویسندگان برای خرید یا وقف یا اهدای کتاب به آن، وجود کتب وقفی بسیار در طول تاریخ و حوزه علمیه پروتوق در کنار آن بوده است.

در منابع کهن و نو، از این کتابخانه با نام‌هایی همچون: الخزانة الغرویة، الخزانة العلویة، خزانة الصن، خزانة امیرالمؤمنین علیه السلام، مکتب الصحن العلوی، المخزن العلوی، المکتبة العلویة، المکتبة الحیدریة یاد شده و نام اخیر آن که بر سر در کتابخانه به چشم می‌خورد «مکتبة الروضة الحیدریة» است. گرچه در گذر زمان، جای آن تغییر یافته، لکن اکنون که برای سومین بار بازسازی و تأسیس شده، در کنار مسجد عمران، طرف باب الطوسی قرار دارد و شامل دو طبقه است. مسئولان کتابخانه در فکر تهیه جایی با امکانات مناسب و متناسب با معیارهای جهانی برای کتابخانه‌اند.

در تاریخ تأسیس این کتابخانه، اشخاص بسیاری را مؤسس آن ذکر کرده‌اند؛ از این رو نمی‌توان دقیقاً نخستین مؤسس آن را نام برد. کسانی همچون عضدالدوله دیلمی (از سلاطین آل بویه) و سید صدرالدین بن شرف‌الدین از گذشته دور یاد می‌شوند؛ ولی کتابخانه فعلی، پس از سقوط صدام و به اهتمام و نظارت مرجعیت عظامی نجف تأسیس شده است که البته بیشتر کتاب‌های آن جدید است.

کتابخانه حرم حضرت امیر علیه السلام نقش به‌سزایی در پشتیبانی فعالیت‌های علمی و فرهنگی و پژوهشی در نجف داشته و همواره مورد مراجعه محققین و اهل مطالعه از حوزویان و دانشگاهیان بوده است. از مشهورترین بهره‌گیرندگان این کتابخانه در طول تاریخ می‌توان از

یحیی بن علیان، سید بن طاووس، شیخ خضر رازی، شیخ ابراهیم کفعمی، شیخ حسن صاحب معالم، علامه مجلسی، میرزا عبدالله افندی، شیخ محمد بن یونس شویهی، کاظم الدجیلی، محدث نوری، شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیخ عباس قمی، سید محسن الامینی، دکتر حسین علی محفوظ، علامه امینی، شیخ محمد سماوی نام برد که نشان دهنده مرکزیت این کانون علمی برای پژوهشگران است.

آمار کتاب‌ها

آمار دقیقی از تعداد کتاب‌ها در دست نیست؛ لکن از مجموع آمار پراکنده به دست می‌آید که کتابخانه عظیم و مهمی بوده است. برخی محققان در گذشته، رقم ۴۰ هزار تا ۴۰۰ هزار را هم برای آن یاد کرده‌اند؛ ولی عدد چهل هزار قابل قبول‌تر به نظر می‌رسد. وقف کتاب، یکی از عوامل غنا و شکوفایی این کتابخانه بوده است و انتساب آن به حرم امیرمؤمنان علیه السلام و جایگاه معتبر و علمی آن، از مهم‌ترین عوامل و انگیزه‌ها برای وقف کتاب، به‌ویژه مجموعه‌هایی از کتب (کتابخانه‌های شخصی) به آستان علوی است. در فهرست نام واقفین کتاب برای این حرم، اسامی بسیاری از سلاطین، علما، وزرا، محققان و چهره‌های برجسته دیده می‌شود. تعداد ۱۶ کتابخانه غنی کلاً به کتابخانه حرم وقف یا اهدا شده است.

خسارت‌های ناگوار

گفتیم که این کتابخانه، تاریخ پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است. گاهی در اوج رونق و شکوه بوده و گاه دچار سوانح و حوادث، حتی آتش‌سوزی شده؛ برخی از کتاب‌های نفیس آن به یغما رفته و گم شده و توسط برخی کتاب‌های آن که مهر وقف هم داشته، حتی توسط دست‌فروش‌ها به فروش رسیده و گاهی کتاب‌ها دچار آسیب‌های طبیعی و موریانه شده و از بین رفته است و بعضی کتاب‌ها به اشخاص عاریه داده شده و دیگر برنگشته و در دوره‌هایی مسئول و مدیر مشخصی نداشته و آسیب‌های جدی به این گنجینه گران‌بها وارد شده که مستندات این ضایعات موجود است و از تأسف‌بارترین حوادث مربوط به این کتابخانه به شمار می‌رود.

نفایس و آثار خطی

گرچه در گذشته، اهمال و کوتاهی در حفظ این گنجینه سبب از بین رفتن برخی از آثار ارزشمند آن شده، ولی فهرست آثار خطی باقی مانده هم در خور تأمل است. بخشی از این نفایس خطی، شامل قرآن‌هایی به خط مشهورترین خطاطان، همراه با تذهیب است. نیز قرآن‌هایی به خط امیرالمومنین، امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام و برخی قرآن‌های بسیار زیبا و نفیس از دوره‌های مختلف نیز در میان این آثار وجود دارد.

در بین کتب خطی، آثاری به خط مؤلفان برجسته یا خطاطان معروف وجود دارد که برشمردن همه آنها به درازا می‌کشد؛ از این رو تنها به چند نمونه از مشهورترین آنها اشاره می‌شود:

آداب الصلاة، علامه مجلسی

الارشاد، رکن الدین محمد سمرقندی

الاستبصار، شیخ طوسی

الاسرار الخفیة فی العلوم العقلیه، علامه حلی

الانوار البدریه، عزالدین حسن بن محمد مهلبی

انوار التنزیل، قاضی ناصرالدین بیضاوی

الانوار المضیئه، سیدبهاءالدین علی بن غیاث الدین نیلی

بحر الحقایق و المعانی، ابوبکر عبدالله بن محمد اسدی

التبیان فی تفسیر القرآن، شیخ طوسی

تفسیر الجلالین، جلال‌الدین شافعی و جلال‌الدین سیوطی

التنقیحات فی شرح التلویحات، سعد بن منصور بن کمونه

خلاصه الاقوال فی معرفة احوال الرجال، علامه حلی

از مجموع آمار پراکنده به دست می‌آید که کتابخانه عظیم و مهمی بوده است. برخی محققان در گذشته، رقم ۴۰ هزار تا ۴۰۰ هزار را هم برای آن یاد کرده‌اند؛ ولی عدد چهل هزار قابل قبول‌تر به نظر می‌رسد.

- دلائل الامامه، محمد بن حریر طبری
 رجال نجاشی، احمد بن علی بن امد نجاشی
 رساله فی العشق، بوعلی سینا
 زاد المعاد، علامه مجلسی
 شرح الفیه، ابن مالک نحوی
 شرح چغمینی، عبدالرحمن بن محمد حلی
- ◆
- شرح دیوان متنبی، عبدالرحمان بن محمد (ابن عتاتی)
 شرح المقاصد، سعدالدین تفتازانی
 شرح نهج البلاغه، عبدالرحمان بن محمد (ابن عتاتی)
 صحیفه سجاده، امام سجاد علیه السلام
 طوابع الانوار، ناصرالدین عبدالله بن عمر بیضاوی
 عوارف المعارف، شهاب‌الدین سهروردی
 غریب القرآن، ابن قتیبه دینوری
 القضاء و القدر، قاضی عبدالجبار معتزلی
 الکافیة فی النحو، ابن حاجب نحوی
 کتاب فی اللغه، زمخشری
 المباحثات، شیخ رئیس بوعلی سینا
- ◆
- المبسوط، شیخ طوسی
 المحيط الاعظم والبحر الخضم، سید رکن‌الدین حیدر آملی
 المتخلف او المنتهی، علامه حلی
 مسائل المحقق الکرکی، علی بن حسین الکرکی.
 المطول، سعدالدین تفتازانی
 معجم الأدباء، یاقوت حموی
 مناقب اهل البيت، احمد بن حنبل
 من لایحضره الفقیه، شیخ صدوق
 المواهب العلیه، کمال‌الدین حسین بن علی کاشفی سبزواری
 النفس، بوعلی سینا
- در پشت کتاب یا صفحات اول
 برخی از این نسخه‌ها نوشته‌ها،
 اسناد، تاریخ‌ها و نکات مهمی
 یادداشت شده که مجموعه
 آنها خود، گنجینه اطلاعات ناب و
 ارزشمندی است؛ مطالبی چون
 آمدن عضدالدوله به زیارت
 امیرمؤمنان، آتش‌سوزی در
 حرم حضرت امیر، بنای دیوار
 شهر نجف، شهادت ابو عبدالله
 بن مکی (شهید اول)، بارش
 باران عظیم و بی‌سابقه در نجف.
- ◆
- مرحوم «شیخ فارس حسون»
 سهم عمده‌ای در بازسازی
 کتابخانه داشت و با حمایت
 آیه‌الله العظمی سیستانی
 کتابخانه‌های عمومی عتبات
 مقدسه در حرم علوی و حرم
 حسینی و حرم عباسی احیا شد
 و کتاب‌های فراوانی خریداری
 گشت. مؤلفان آثار بسیاری
 را اهدا کردند و اکنون این
 کتابخانه بسیار فعال و در
 خدمت پژوهشگران است.

نکته مهم درباره نسخ این کتابخانه این است که در پشت کتاب یا صفحات اول برخی از این نسخه‌ها نوشته‌ها، اسناد، تاریخ‌ها و نکات مهمی یادداشت شده که مجموعه آنها خود، گنجینه اطلاعات ناب و ارزشمندی است؛ مطالبی چون آمدن عضدالدوله به زیارت امیر مؤمنان، آتش‌سوزی در حرم حضرت امیر، بنای دیوار شهر نجف، شهادت ابو عبدالله بن مکی (شهید اول)، بارش باران عظیم و بی‌سابقه در نجف، و نیز اشعار نابی در اول یا آخر این نسخه‌ها مکتوب است که خواندنی است.

وضع کنونی کتابخانه

پس از سقوط رژیم صدام، فرصتی پیش آمد تا مراکز و نهادهای علمی و فرهنگی و دینی نجف مورد توجه خاص قرار گیرد. کتابخانه حرم امیرالمؤمنین علیه السلام نیز یکی از آنها بود که در شکل و شمایل جدید، در تاریخ ۲۰ جمادی‌الثانی ۱۴۲۶ قمری بازگشایی شد. مرحوم «شیخ فارس حسون» سهم عمده‌ای در بازسازی کتابخانه داشت و با حمایت آیه‌الله العظمی سیستانی کتابخانه‌های عمومی عتبات مقدسه در حرم علوی و حرم حسینی و حرم عباسی احیا شد و کتاب‌های فراوانی خریداری گشت. مؤلفان آثار بسیاری را اهدا کردند و اکنون این کتابخانه بسیار فعال و در خدمت پژوهشگران است. بخش‌های مختلف آن عبارت است از:

۱. کتابخانه عمومی: که سالن اصلی و عمومی مطالعه به صورت قفسه‌باز است و چینی کتاب‌ها بر اساس ۳۹ موضوع، صورت گرفته است و مورد مراجعه طلاب حوزه، دانشجویان، پژوهشگران و... است.
۲. کتابخانه تخصصی امیرالمؤمنین علیه السلام: که کتاب‌های مخصوص به آن امام را در بر دارد.
۳. کتابخانه صوتی: که در بردارنده هزاران لوح فشرده و نرم‌افزارهای علوم و فنون مختلف است.
۴. فهرست‌نگاری: که به تنظیم کتابخانه و فهرست‌نویسی فنی برای آثار موجود مشغول است و براساس معیارهای جهانی کار می‌کند.
۵. انتشارات: این بخش به تدوین و چاپ و نشر کتاب‌هایی به نام کتابخانه، در موضوعات مربوط به امام علی علیه السلام و نجف و نهج‌البلاغه و... می‌پردازد که تاکنون ده‌ها اثر عرضه کرده

- است. همچنین برخی آثار آن «احیاء تراث» است که با تحقیق جدید عرضه شده است.
۶. **سایت:** برای ارتباط با شبکه‌های جهانی و استفاده دیگران، پایگاه اینترنتی «مکتبه الروضة الحیدریه» با آدرس www.haydarya.com طراحی شده است.
۷. **حفاظت و بازسازی:** این بخش به نگهداری و صحافی و جلد کردن کتب موجود و تجلید کتاب‌های قدیمی و اهدایی می‌پردازد.
۸. **استنساخ:** بخش کپی و نسخه‌برداری از کتاب‌ها برای پژوهشگرانی که از استان‌ها و شهرهای مختلف مراجعه می‌کنند.
۹. **بخش ویژه بانوان:** این بخش تازه تأسیس است و برای پاسخ‌گویی به نیاز بانوان پژوهشگر به وجود آمده است.